

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

ΓΑΝ ΜΑΖΑΚ

της 6ης Ιουλίου 2010¹

1. Η παρούσα διαδικασία λόγω παραβάσεως αφορά την ιταλική ρύθμιση η οποία προβλέπει, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, υποχρεωτικές ανώτατες αμοιβές για τις δραστηριότητες των δικηγόρων.

του καθορισμού ανώτατων ορίων αμοιβών είναι η διασφάλιση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, της προστασίας των αποδεκτών των υπηρεσιών και της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης.

2. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η υποχρέωση των δικηγόρων να τηρούν ανώτατες αμοιβές συνιστά περιορισμό της ελευθερίας εγκαταστάσεως κατά την έννοια του άρθρου 43 ΕΚ και περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών κατά την έννοια του άρθρου 49 ΕΚ. Δεδομένου ότι η εν λόγω υποχρέωση δεν συμβάλλει, προφανώς, στην επίτευξη των γενικού συμφέροντος σκοπών και, εν πάση περιπτώσει, είναι περισσότερο περιοριστική από ό,τι απαιτείται για την επίτευξή τους, ο σχετικός περιορισμός δεν δικαιολογείται.

Εθνικό νομοθετικό πλαίσιο

4. Γενικά, οι αμοιβές των ελεύθερων επαγγελματιών, στα οποία περιλαμβάνεται το επάγγελμα του δικηγόρου, στο πλαίσιο συμβάσεως παροχής υπηρεσιών, διέπονται από το άρθρο 2233 του ιταλικού Αστικού Κώδικα, το οποίο ορίζει τα εξής:

3. Η Ιταλική Δημοκρατία αμνόμενη υποστηρίζει ότι δεν υφίσταται στη νομοθεσία της αρχή που να απαγορεύει την υπέρβαση των ανώτατων αμοιβών που ισχύουν για τις δραστηριότητες των δικηγόρων. Επικουρικώς, προσπάθησε να αποδείξει ότι σκοπός

«Η αμοιβή, εφόσον δεν έχει συμφωνηθεί μεταξύ των μερών και δεν μπορεί να προσδιοριστεί σύμφωνα με τους πίνακες αμοιβών ή τα συναλλακτικά ήθη, ορίζεται από τον δικαστή, αφού προηγουμένως διατυπώσει γνώμη η επαγγελματική ένωση στην οποία ανήκει ο παρέχων τις υπηρεσίες.

Εν πάση περιπτώσει, το ποσό της αμοιβής πρέπει να προσαρμόζεται στον όγκο της εργασίας και στην αξιοπρέπεια του επαγγέλματος.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

Συμφωνία μεταξύ δικηγόρων ή εξουσιοδοτημένων ασκουμένων και πελατών τους, με την οποία καθορίζονται επαγγελματικές αμοιβές, είναι άκυρη αν δεν έχει συνταχθεί εγγράφως.»

5. Οι διατάξεις που αφορούν ειδικότερα την αμοιβή των δικηγόρων περιέχονται στο βασιλικό διάταγμα 1578 της 27ης Νοεμβρίου 1933, το οποίο κατέστη ο νόμος 36 της 22ας Ιανουαρίου 1934, όπως τροποποιήθηκε στη συνέχεια (στο εξής: βασιλικό διάταγμα), το οποίο αποτελεί το βασικό νομοθετικό κείμενο που διέπει το επάγγελμα του δικηγόρου στην Ιταλία.

6. Κατά το άρθρο 57 του βασιλικού διατάγματος:

«Τα κριτήρια για τον προσδιορισμό των αμοιβών και αποζημιώσεων που οφείλονται στους δικηγόρους και τους “procuratori” [δικολάβους] για ποινικές υποθέσεις και εξωδικαστικές πράξεις² ορίζονται ανά διετία με απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου των δικηγορικών συλλόγων. Το Εθνικό Συμβούλιο είναι επίσης αρμόδιο για τον προσδιορισμό των αμοιβών που οφείλονται για ποινικές δίκες ενώπιον του Corte di Cassazione και του Ανώτατου Στρατοδικείου.

2 — Μολονότι η εν λόγω διάταξη μνημονεύει ρητώς μόνο τις αμοιβές για ποινικές και εξωδικαστικές υποθέσεις, στη νομολογία του Δικαστηρίου αναφέρεται πάντα ότι αφορά και τις αμοιβές και αποζημιώσεις για αστικές υποθέσεις (βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 19ης Φεβρουαρίου 2002, C-35/99, Arduino, Συλλογή 2002, σ. I-1529, σκέψη 6, της 5ης Δεκεμβρίου 2006, C-94/04 και C-202/04, Cipolla κ.λπ., Συλλογή 2006, σ. I-11421, σκέψη 4, και διάταξη της 5ης Μαΐου 2008, C-386/07, Hospital Consulting κ.λπ., σκέψη 5).

Οι αποφάσεις με τις οποίες προσδιορίζονται τα κριτήρια της προηγούμενης παραγράφου εγκρίνονται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης.»

7. Οι προϋποθέσεις τις οποίες πρέπει να πληρούν τα κριτήρια του άρθρου 57 διευκρινίζονται με το άρθρο 58 του βασιλικού διατάγματος, το οποίο ορίζει τα εξής:

«Τα κριτήρια του προηγούμενου άρθρου καθορίζονται ανάλογα με την αξία του αντικείμενου των διαφορών και τον βαθμό δικαιοδοσίας της επιληφθείσας αρχής, καθώς και, για τις ποινικές υποθέσεις, σε σχέση με τη διάρκειά τους.

Για κάθε πράξη ή σειρά πράξεων, καθορίζεται ανώτατο και κατώτατο όριο αμοιβής.

Για εξωδικαστικές πράξεις, λαμβάνεται υπόψη η σοβαρότητα της υποθέσεως.»

8. Μετά την έκδοση της σχετικής αποφάσεως του Εθνικού Συμβουλίου Δικηγορικών Συλλόγων, σύμφωνα με το άρθρο 57 του βασιλικού διατάγματος, ο πίνακας αμοιβών των δικηγόρων εγκρίνεται από τον Υπουργό Δικαιοσύνης, κατόπιν γνωμοδοτήσεως της Comitato interministeriale dei prezzi (διυπουργικής επιτροπής τιμών) σύμφωνα με το άρθρο 14, παράγραφος 20, του νόμου 887 της 22ας Δεκεμβρίου 1984 και του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας), σύμφωνα με το άρθρο 17, παράγραφος 3, του νόμου 400 της 23ης Αυγούστου 1988. Το

πλέον πρόσφατο υπουργικό διάταγμα για τον καθορισμό των δικηγορικών αμοιβών, το οποίο εγκρίθηκε σύμφωνα με την προεκτεθείσα διαδικασία είναι το διάταγμα 127 της 8ης Απριλίου 2004 (στο εξής: υπουργικό διάταγμα 127/2004).

Οι αμοιβές αυτές μπορούν, λαμβανομένου υπόψη του ειδικού χαρακτήρα της διαφοράς και της αξίας ή του αποτελέσματος της παρασχεθείσας υπηρεσίας, να υπερβαίνουν τις αμοιβές που υπολογίζονται εις βάρος του διαδίκου ο οποίος φέρει τα δικαστικά έξοδα.

9. Το άρθρο 60 του βασιλικού διατάγματος ορίζει ότι η εκκαθάριση των αμοιβών διενεργείται από τη δικαστική αρχή βάσει των προαναφερθέντων κριτηρίων, λαμβανομένης υπόψη της σοβαρότητας και του αριθμού των ζητημάτων τα οποία χειρίσθηκε ο δικηγόρος. Η εκκαθάριση αυτή πρέπει να γίνεται εντός των προκαθορισθέντων ανώτατων και κατώτατων ορίων. Εντούτοις, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, λαμβανομένου υπόψη του ειδικού χαρακτήρα των διαφορών και εφόσον αυτό δικαιολογείται από την εγγενή αξία της παρασχεθείσας υπηρεσίας, το δικαστήριο μπορεί να υπερβεί το ανώτατο όριο που προβλέπει ο πίνακας αμοιβών. Αντιστρόφως, όταν προκύπτει ότι η υπόθεση μπορεί να διεκπεραιωθεί ευχερώς, το δικαστήριο μπορεί να καθορίσει αμοιβή χαμηλότερη από το κατώτατο όριο. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, η απόφαση του δικαστή πρέπει να αιτιολογείται.

10. Όσον αφορά τις αμοιβές που συμφωνούν οι δικηγόροι με τους πελάτες τους, το άρθρο 61 του βασιλικού διατάγματος ορίζει τα εξής:

«Επιφυλασσομένων ειδικών συμφωνιών, οι αμοιβές που συμφωνούν οι δικηγόροι με τους πελάτες τους, τόσο για δικαστικές όσο και για εξώδικες πράξεις σε αστικές υποθέσεις, καθορίζονται βάσει των κριτηρίων που προβλέπει το άρθρο 57, λαμβανομένης υπόψη της σοβαρότητας και του αριθμού των ζητημάτων τα οποία χειρίζεται ο δικηγόρος.

[...]»

11. Όσον αφορά τις αμοιβές των δικηγόρων σε αστικές υποθέσεις, το άρθρο 24 του νόμου 794 της 13ης Ιουνίου 1942, περί των αμοιβών των δικηγόρων για την παροχή υπηρεσιών σε αστικές υποθέσεις (στο εξής: νόμος 794/1942), ορίζει ότι δεν χωρεί παρέκκλιση από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει ο πίνακας αμοιβών για την παροχή δικαστικών υπηρεσιών σε αστικές υποθέσεις, επί ποινή ακυρότητας κάθε αντίθετης συμφωνίας.

12. Το άρθρο 13 του νόμου 31 της 9ης Φεβρουαρίου 1982, περί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους που είναι υπήκοοι των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, με τον οποίο μεταφέρθηκε η οδηγία 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1977, περί της διευκόλυνσης της πραγματικής ασκήσεως της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους³, ορίζει ότι «οι δικηγόροι που απαριθμούνται στο άρθρο 1 λαμβάνουν, για τις επαγγελματικές υπηρεσίες που παρέχουν, τις αμοιβές και αποζημιώσεις που καθορίζουν, για δικαστικές και εξώδικες πράξεις, οι ισχύουσες επαγγελματικές ρυθμίσεις».

3 — EEL 78, σ. 17.

13. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, κατά το στάδιο που προηγήθηκε της ασκήσεως της κρινόμενης προσφυγής, η ιταλική ρύθμιση σχετικά με την αμοιβή των ελεύθερων επαγγελματιών, και συνεπώς και των δικηγόρων, τροποποιήθηκε με το νομοθετικό διάταγμα 223 της 4ης Ιουλίου 2006, το οποίο κατέστη ο νόμος 248 της 4ης Αυγούστου 2006 (στο εξής: ν.δ. 223/2006). Το άρθρο 2 του ν.δ. 223/2006, το οποίο φέρει τον τίτλο «Επείγουσες διατάξεις για την προστασία του ανταγωνισμού στον τομέα των επαγγελματικών υπηρεσιών», ορίζει τα εξής:

«1. Σύμφωνα με την κοινοτική αρχή του ελεύθερου ανταγωνισμού και της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων και των υπηρεσιών, και προκειμένου να διασφαλιστεί πραγματική δυνατότητα επιλογής από τους χρήστες κατά την άσκηση των δικαιωμάτων τους και δυνατότητα συγκρίσεως των υπηρεσιών που προσφέρονται στην αγορά, από την έναρξη ισχύος του παρόντος διατάγματος καταργούνται οι νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις που προβλέπουν, όσον αφορά τα ελεύθερα επαγγέλματα και τις διανοητικές δραστηριότητες:

α) υποχρεωτικές πάγιες ή κατώτατες αμοιβές, και κατά συνέπεια απαγόρευση να καθορίζονται βάσει συμβάσεως αμοιβές εξαρτώμενες από την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών.

[...]

I - 2106

2. Δεν καταργούνται οι διατάξεις που αφορούν την άσκηση των επαγγελματιών στο πλαίσιο της εθνικής υπηρεσίας δημόσιας υγείας ή στο πλαίσιο συμβατικής σχέσεως με την εν λόγω υπηρεσία, καθώς και ενδεχόμενες ανώτατες αμοιβές που έχουν καθοριστεί προηγουμένως, κατά γενικό τρόπο, για την προστασία των χρηστών. Το δικαστήριο εκκαθαρίζει τα έξοδα και τις αμοιβές, σε περίπτωση δικαστικής εκκαθαρίσεως και δικαστικής συνδρομής, βάσει του πίνακα αμοιβών. Στις διαδικασίες προσκλήσεως υποβολής προσφορών, οι αναθέτοντες οργανισμοί μπορούν να χρησιμοποιούν πίνακες οι οποίοι κρίνεται δεόντως ότι είναι πρόσφοροι, ως κριτήριο ή βάση αναφοράς για τον καθορισμό της αμοιβής.

3. Οι δεοντολογικοί και συμβατικοί κανόνες, καθώς και οι κώδικες συμπεριφοράς, που περιλαμβάνουν διατάξεις υπαγόμενες στην παράγραφο 1 προσαρμόζονται το αργότερο μέχρι την 1η Ιανουαρίου 2007, μεταξύ άλλων με την έγκριση μέτρων που αποσκοπούν στη διασφάλιση της ποιότητας των επαγγελματικών υπηρεσιών. Εφόσον δεν επέλθει προσαρμογή, οι κανόνες που είναι αντίθετοι προς τις διατάξεις της παραγράφου 1 θεωρούνται εν πάση περιπτώσει άκυροι από την 1η Ιανουαρίου 2007.»

Διαδικασία προ της ασκήσεως προσφυγής και διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

14. Η Επιτροπή, κρίνοντας ότι η ιταλική νομοθετική ρύθμιση που αφορούσε την παροχή εξωδικαστικών υπηρεσιών από δικηγόρο ενδέχεται να μην είναι συμβατή με το άρθρο 49

ΕΚ, απέστειλε στην Ιταλική Δημοκρατία, στις 13 Ιουλίου 2005, έγγραφο οχλήσεως. Η Ιταλική Δημοκρατία απάντησε με επιστολή της 19ης Σεπτεμβρίου 2005.

15. Στη συνέχεια, η Επιτροπή συμπλήρωσε δύο φορές την ανάλυση που πραγματοποίησε με το έγγραφο οχλήσεως. Με το πρώτο συμπληρωματικό έγγραφο οχλήσεως της 23ης Δεκεμβρίου 2005, η Επιτροπή έκρινε ότι οι ιταλικές διατάξεις που θεσπίζουν υποχρέωση τηρήσεως υποχρεωτικών αμοιβών για τις δικαστικές και εξωδικαστικές δραστηριότητες των δικηγόρων δεν ήταν συμβατές με τα άρθρα 43 ΕΚ και 49 ΕΚ. Η Ιταλική Δημοκρατία απάντησε με τις επιστολές της 9ης Μαρτίου 2006, της 10ης Ιουλίου 2006 και της 17ης Οκτωβρίου 2006.

16. Με το δεύτερο συμπληρωματικό έγγραφο οχλήσεως της 23ης Μαρτίου 2007, η Επιτροπή σχολίασε τη νέα ιταλική νομοθετική ρύθμιση για το θέμα, δηλαδή το ν.δ. 223/2006. Η Ιταλική Δημοκρατία απάντησε με επιστολή της 21ης Μαΐου 2007.

17. Στη συνέχεια, με επιστολή της 3ης Αυγούστου 2007, η Επιτροπή ζήτησε από τις ιταλικές αρχές πληροφορίες σχετικά με τις λεπτομέρειες του συστήματος επιστροφής των εξόδων στους δικηγόρους. Η Ιταλική Δημοκρατία απάντησε με επιστολή της 28ης Σεπτεμβρίου 2007.

18. Κρίνοντας ότι οι παρατηρήσεις τις οποίες διατύπωσε η Ιταλική Δημοκρατία δεν ήταν ικανοποιητικές, η Επιτροπή της απέστειλε, στις 4 Απριλίου 2008, αιτιολογημένη γνώμη με την οποία υποστήριζε ότι οι εθνικές διατάξεις που επιβάλλουν στους δικηγόρους την υποχρέωση να τηρούν ελάχιστες αμοιβές δεν συνάδουν με τα άρθρα 43 ΕΚ και 49 ΕΚ.

19. Παρά τα επιχειρήματα που προέβλεπαν οι ιταλικές αρχές στην από 9ης Οκτωβρίου 2008 απάντησή τους στην αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής, η τελευταία άσκησε την παρούσα προσφυγή με την οποία ζητεί από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι η Ιταλική Δημοκρατία, επιβάλλοντας με τη νομοθεσία της στους δικηγόρους την υποχρέωση τηρήσεως ορισμένων ανώτατων ορίων για τις αμοιβές τους, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τα άρθρα 43 ΕΚ και 49 ΕΚ και να καταδικάσει την Ιταλική Δημοκρατία στα δικαστικά έξοδα.

20. Με διάταξη της 5ης Ιουνίου 2009, το Δικαστήριο επέτρεψε στη Δημοκρατία της Σλοβενίας να παρέμβει υπέρ της Επιτροπής.

21. Η Ιταλική Δημοκρατία ζήτησε τη διεξαγωγή προφορικής διαδικασίας. Η προφορική συζήτηση διεξήχθη στις 24 Μαρτίου 2010, παρουσία εκπροσώπων της Ιταλικής Δημοκρατίας και της Επιτροπής.

Εκτίμηση

22. Η προσφυγή της Επιτροπής θεμελιώνεται στην παραδοχή ότι η ιταλική ρύθμιση περιέχει διατάξεις που επιβάλλουν στους δικηγόρους την υποχρέωση να τηρούν ανώτατα όρια αμοιβών. Από την επιχειρηματολογία της Επιτροπής που περιέχεται στην προσφυγή και παρουσιάστηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, μπορεί να διαπιστωθεί ότι η Επιτροπή δεν προσάπτει στην Ιταλική Δημοκρατία την ύπαρξη υποχρεωτικών ανώτατων αμοιβών σε σχέση με την εκκαθάριση των δικαστικών εξόδων από τη δικαστική αρχή, η οποία προβλέπεται ρητώς με το άρθρο 60 του βασιλικού διατάγματος, αλλά την υποχρέωση τήρησης των αμοιβών αυτών στις σχέσεις μεταξύ πελάτη και δικηγόρου, καθόσον η υποχρέωση αυτή περιορίζει την ελεύθερη διαπραγμάτευση της αμοιβής των δικηγόρων.

23. Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, με άλλα λόγια αν η ιταλική ρύθμιση περιείχε πράγματι διατάξεις που επιβάλλουν στους δικηγόρους την υποχρέωση να τηρούν ανώτατες αμοιβές στις σχέσεις τους με τους πελάτες τους, δεν θα ήταν καθόλου δύσκολο, με βάση την απόφαση Cipolla κ.λπ.⁴, με την οποία το Δικαστήριο χαρακτήρισε ανάλογη υποχρέωση που αφορούσε την τήρηση κατώτατων αμοιβών ως περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, να αναγνωρισθεί ότι η εν λόγω υποχρέωση συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, ή ακόμα και της

ελευθερίας εγκαταστάσεως, οπότε θα αποκλειόταν στην Ιταλική Δημοκρατία να αποδείξει ότι ο περιορισμός αυτός μπορεί να δικαιολογηθεί για λόγους γενικού συμφέροντος.

24. Η Ιταλική Δημοκρατία αμφισβητεί την ύπαρξη ανάλογης υποχρεώσεως των δικηγόρων να τηρούν ανώτατες αμοιβές στις σχέσεις τους με τους πελάτες. Για τον λόγο αυτό, πριν εξετάσω το κατά πόσον η υποχρέωση των δικηγόρων να τηρούν ανώτατες αμοιβές συνιστά περιορισμό της ελευθερίας εγκαταστάσεως κατά την έννοια του άρθρου 43 ΕΚ, καθώς και περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών κατά την έννοια του άρθρου 49 ΕΚ, θα εξετάσω αν η ιταλική νομοθεσία περιέχει πράγματι την προαναφερθείσα υποχρέωση.

25. Πρώτον, θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι ο ιταλικός πίνακας αμοιβών για τις δραστηριότητες των δικηγόρων, ο οποίος καθορίζει για κάθε πράξη ή σειρά πράξεων ανώτατο και κατώτατο όριο αμοιβών, έχει εξεταστεί από το Δικαστήριο με τρεις ευκαιρίες. Η πρώτη ήταν με την ευκαιρία της αποφάσεως *Arduino*⁵, με την οποία το Δικαστήριο εξέτασε τη διαδικασία έκδοσης του πίνακα που προσδιορίζει τις κατώτατες και τις ανώτατες αμοιβές υπό το πρίσμα των άρθρων 10 ΕΚ και 81 ΕΚ, προκειμένου να εξακριβώσει αν ο εν λόγω πίνακας συνιστά κρατικό μέτρο ή απόφαση ιδιώτη επιχειρηματία περί παρεμβάσεως σε οικονομικά θέματα. Με την ευκαιρία αυτή,

4 — Προαναφερθείσα.

5 — Προαναφερθείσα.

το Δικαστήριο έκρινε ότι τα προαναφερθέντα άρθρα της Συνθήκης ΕΚ δεν εμποδίζουν κράτος μέλος να θεσπίσει νομοθετικό ή κανονιστικό μέτρο με το οποίο εγκρίνει, βάσει σχεδίου το οποίο κατάρτισε ο επαγγελματικός σύλλογος δικηγόρων, πίνακα καθορίζοντα τα κατώτατα και τα ανώτατα όρια για τις αμοιβές των μελών του επαγγέλματος⁶.

26. Την ίδια διαπίστωση έκανε το Δικαστήριο και με την απόφαση Cipolla κ.λπ.⁷, με την οποία, εκτός από τη συμβατότητα του ιταλικού πίνακα αμοιβών δικηγόρων με τις απαιτήσεις του κοινοτικού δικαίου ανταγωνισμού, το Δικαστήριο ασχολήθηκε επίσης με τη σχέση μεταξύ της απόλυτης απαγορεύσεως παρεκκλίσεως, βάσει συμβάσεως, από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει ο πίνακας αμοιβών και της αρχής της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Συναφώς, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η απαγόρευση αυτή συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών ο οποίος μπορεί, κατ' αρχήν, να δικαιολογηθεί από τον σκοπό της προστασίας των καταναλωτών και της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης. Το Δικαστήριο έκρινε ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει αν η επίδικη ιταλική κανονιστική ρύθμιση ανταποκρίνεται πράγματι στους προβαλλόμενους σκοπούς και αν οι περιορισμοί που

συνεπάγεται είναι δυσανάλογοι σε σχέση με τους σκοπούς αυτούς⁸.

27. Στη συνέχεια, με τη διάταξη Hospital Consulting κ.λπ.⁹, το Δικαστήριο επανέλαβε τη θέση του όσον αφορά τη συμβατότητα του ιταλικού πίνακα αμοιβών των δικηγόρων προς τις απαιτήσεις του κοινοτικού δικαίου ανταγωνισμού. Στην υπόθεση αυτή, τα προδικαστικά ερωτήματα που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο αφορούσαν ρύθμιση που απαγόρευε στον δικαστή να παρεκκλίνει από τις κατώτατες αμοιβές τις οποίες καθορίζει ο εν λόγω πίνακας, οσάκις αποφαινεται ως προς το ύψος των δικαστικών εξόδων τα οποία ο ηττηθείς διάδικος οφείλει να αποδώσει στον αντίδικό του.

28. Θεωρώ σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι, τόσο με την απόφαση Cipolla κ.λπ. όσο και με τη διάταξη Hospital Consulting κ.λπ., η επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου αφορούσε μόνο την απαγόρευση παρεκκλίσεως από τις κατώτατες αμοιβές. Οι εν λόγω αποφάσεις δεν ασχολήθηκαν με την ενδεχόμενη απαγόρευση παρεκκλίσεως από τις ανώτατες αμοιβές παρά το ότι, στην υπόθεση για την οποία εκδόθηκε η απόφαση Cipolla κ.λπ., το αιτούν δικαστήριο είχε υποβάλει ερώτημα

6 — Αντιθέτως, σε σχέση με ιταλικό πίνακα αμοιβών υποχρεωτικό για όλους τους εκτελωνιστές, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ιταλική ρύθμιση που επέβαλλε σε επαγγελματική οργάνωση την έγκρισή του εν λόγω πίνακα είναι αντίθετη προς το άρθρο 85 ΕΚ, διότι επρόκειτο για απόφαση ενώσεως επιχειρήσεων και όχι για κρατικό μέτρο (απόφαση της 18ης Ιουνίου 1998, C-35/96, Επιτροπή κατά Ιταλία, Συλλογή 1998, σ. I-3851).

7 — Προαναφερθείσα.

8 — Με την προσφυγή της, η Επιτροπή επέστησε την προσοχή στην αναφερόμενη στην από 26 Μαρτίου 2008 απόφαση του διαπίστωση του Corte d'Appello di Torino (Εφετείου του Τορίνο), αιτούν δικαστήριο στην προαναφερθείσα υπόθεση Cipolla κ.λπ., ότι «ο καθορισμός απαρέγκλιτων κατώτατων αμοιβών δεν είναι μέσο που χρησιμεύει για την προστασία των καταναλωτών, για τους οποίους δεν ισχύουν –συνήθως– τα ποσά του επαγγελματικού πίνακα και οι οποίοι –λόγω της ασυμμετρίας πληροφόρησης [...] δεν είναι σε θέση να εκτιμήσουν το πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα που προκαλεί ο κατακερματισμός των κονδυλίων δικαιομάτων και αμοιβών σε σχέση με τη διάρκεια της δίκης στο τελικό κόστος της αμειβόμενης υπηρεσίας, ανεξαρτήτως της ποιότητάς της, πράγμα που είναι εις βάρος της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης».

9 — Προαναφερθείσα.

σχετικά με τη συμβατότητα της αρχής της απόλυτης απαγορεύσεως παρεκκλίσεως από τις αμοιβές των δικηγόρων με την αρχή της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών¹⁰.

χαρακτήρας του σχετικού πίνακα καταργήθηκε με το ν.δ. 223/2006, το οποίο εισάγει παρέκκλιση, ως *lex posterior*, από τον νόμο 794/1942 και από το υπουργικό διάταγμα 127/2004.

29. Κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών των υποθέσεων επί των οποίων εκδόθηκαν οι προαναφερθείσες αποφάσεις Arduino και Cipolla κ.λπ., καθώς και η προαναφερθείσα διάταξη Hospital Consulting κ.λπ., δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί η ύπαρξη απαγορεύσεως παρεκκλίσεως από τις κατώτατες αμοιβές. Η απαγόρευση αυτή ήταν ρητώς διατυπωμένη στο άρθρο 24 του νόμου 794/1942 με απειλούμενη κύρωση την ακυρότητα κάθε αντίθετης συμφωνίας, καθώς και στο άρθρο 4, παράγραφος 1, του υπουργικού διατάγματος 127/2004, σύμφωνα με το οποίο δεν χωρούσε καμία παρέκκλιση από τις κατώτατες αμοιβές των δικηγόρων¹¹.

31. Όπως και η ύπαρξη της απαγορεύσεως παρεκκλίσεως από τις κατώτατες αμοιβές κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών επί των οποίων εκδόθηκαν οι προαναφερθείσες αποφάσεις Arduino και Cipolla κ.λπ., καθώς και η προαναφερθείσα διάταξη Hospital Consulting κ.λπ., δεν αμφισβητείται η ύπαρξη στην ιταλική νομοθεσία ανώτατων αμοιβών για τις δραστηριότητες των δικηγόρων.

30. Η υποχρέωση τηρήσεως των κατώτατων αμοιβών, και συνεπώς ο υποχρεωτικός

32. Εντούτοις, η Επιτροπή δεν προσάπτει το γεγονός αυτό στην Ιταλική Δημοκρατία. Πράγματι, η Επιτροπή επικρίνει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα των ανώτατων αμοιβών στις σχέσεις μεταξύ δικηγόρων και πελατών καθόσον συνιστά περιορισμό της συμβατικής ελευθερίας των πελατών. Κατά την άποψη της Επιτροπής, η επίδικη ιταλική ρύθμιση απαγορεύει στους δικηγόρους να παρεκκλίνουν, βάσει συμβάσεως, από τις ανώτατες αμοιβές.

10 — Είναι αλήθεια ότι ο γενικός εισαγγελέας Maduro διαπίστωσε, στο σημείο 66 των προτάσεών του στην προαναφερθείσα υπόθεση Cipolla κ.λπ., ότι ο ιταλικός πίνακας περιλάμβανε επίσης ανώτατες αμοιβές τις οποίες δεν μπορούσαν να υπερβούν οι ασκούντες τη δικηγορία στην Ιταλία. Ανάλογη άποψη υποστήριξε ο γενικός εισαγγελέας Léger στο σημείο 94 των προτάσεών του στην προαναφερθείσα υπόθεση Arduino, σε σχέση με το υπουργικό διάταγμα 585 της 5ης Οκτωβρίου 1994, το οποίο προηγήθηκε του υπουργικού διατάγματος 127/2004. Εντούτοις, από τις ιταλικές ρυθμίσεις στις οποίες παραπέμπουν οι προαναφερθείσες προτάσεις δεν προκύπτει σαφώς ποιο είναι το ακριβές έρεισμα αυτών των διαπιστώσεων, ούτε ποια απάντηση πρέπει να δοθεί στο ερώτημα αν οι διαπιστώσεις αυτές ισχύουν μόνο για την εκκαθάριση των εξόδων από τη δικαστική αρχή ή και για τις σχέσεις μεταξύ δικηγόρων και πελατών.

11 — Με την προσφυγή της η Επιτροπή επισημαίνει εσφαλμένως ότι η προαναφερθείσα διάταξη απαγορεύει κάθε παρέκκλιση από τις αμοιβές και τα δικαιώματα που καθορίζονται για τις υπηρεσίες που παρέχουν οι δικηγόροι. Στην πραγματικότητα, η εν λόγω απαγόρευση αφορά μόνο τις κατώτατες αμοιβές.

33. Συναφώς, θα πρέπει να υπομνησθεί ότι η Ιταλική Δημοκρατία δεν είναι το μόνο κράτος μέλος η νομοθεσία του οποίου προβλέπει

πίνακα καθορισμού των κατώτατων και των ανώτατων ορίων αμοιβών των δικηγόρων¹².

34. Δέχομαι ότι ένας τέτοιος πίνακας μπορεί να διαδραματίσει ρυθμιστικό ρόλο προστατεύοντας τους πολίτες από τον καθορισμό υπερβολικά υψηλών αμοιβών και επιτρέποντάς τους να γνωρίζουν εκ των προτέρων τα έξοδα που συνδέονται με τις υπηρεσίες τις οποίες παρέχουν οι δικηγόροι, λαμβανομένης μάλιστα υπόψη της υφιστάμενης ασυμμετρίας πληροφόρησης μεταξύ δικηγόρων και πελατών.

35. Όπως προανέφερα, στο επίκεντρο των ανησυχιών που εξέφρασε η Επιτροπή βρίσκεται ο υποτιθέμενος υποχρεωτικός χαρακτήρας των ανώτατων αμοιβών που ισχύουν, σύμφωνα με την Επιτροπή, για τις δραστηριότητες των δικηγόρων δυνάμει, μεταξύ άλλων, των άρθρων 57 και 58 του βασιλικού διατάγματος, του άρθρου 24 του νόμου 794/1942, του άρθρου 13 του νόμου 31 της 9ης Φεβρουαρίου 1982, των συναφών διατάξεων του υπουργικού διατάγματος 127/2004, καθώς και του ν.δ. 223/2006¹³.

36. Βάσει της ιταλικής ρυθμίσεως, όπως παρουσιάστηκε από την Επιτροπή και

επεξηγήθηκε, στη συνέχεια, από την Ιταλική Δημοκρατία, τόσο με τα υπομνήματα που κατέθεσαν όσο και με τις προφορικές παρατηρήσεις τους κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, φρονώ ότι η παραδοχή στην οποία θεμελιώνει η Επιτροπή την απαγόρευση παρεκκλίσεως από τις ανώτατες αμοιβές είναι ανακριβής.

37. Από το άρθρο 2233 του ιταλικού αστικού κώδικα, ως *lex generalis*, όπως και από το άρθρο 61 του βασιλικού διατάγματος, ως *lex specialis*, προκύπτει σαφώς ότι η σύμβαση μεταξύ δικηγόρου και πελάτη υπερισχύει του πίνακα αμοιβών τον οποίο προβλέπει το υπουργικό διάταγμα 127/2004. Ο πίνακας για τον καθορισμό της αμοιβής του δικηγόρου εφαρμόζεται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση μόνον ελλείψει συμβάσεως. Κατά συνέπεια, ο δικηγόρος και ο πελάτης του έχουν τη δυνατότητα να προσδιορίσουν, βάσει συμβάσεως, την αμοιβή του δικηγόρου, για παράδειγμα σε συνάρτηση με τον χρόνο που απαιτήθηκε, την κατ' αποκοπήν αμοιβή, ή ακόμα και με το αποτέλεσμα.

38. Η διαπίστωση αυτή δεν προσκρούει στο άρθρο 2, παράγραφος 2, του ν.δ. 223/2006, κατά το οποίο η κατάργηση των νομοθετικών και ρυθμιστικών διατάξεων στον τομέα των επαγγελματικών υπηρεσιών για τις οποίες προβλέπονται πάγιες ή ελάχιστες υποχρεωτικές αμοιβές δεν επηρεάζει ενδεχόμενα ανώτατα όρια αμοιβών. Κατά τη γνώμη μου, από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι ο χαρακτήρας των ενδεχόμενων ανώτατων ορίων αμοιβών παραμένει αμετάβλητος. Αν οι ανώτατες αμοιβές που είναι εφαρμοστέες στις δραστηριότητες των δικηγόρων δεν είχαν υποχρεωτικό χαρακτήρα στις σχέσεις μεταξύ δικηγόρων και πελατών πριν από την έκδοση

12 — Ως παράδειγμα, αναφέρω τον γερμανικό πίνακα αμοιβών που περιγράφεται στη σκέψη 7 της απόφασης της 11ης Δεκεμβρίου 2003, C-289/02, ΑΜΟΚ (Συλλογή 2003, σ. I-15059), τον τσεχικό (vyhláška Ministerstva spravodlnosti č. 177/1996 Sb. o odměnách advokátů a náhradách advokátů za poskytování právních služeb) και τον σλοβακικό πίνακα αμοιβών (vyhláška Ministerstva spravodlnosti Slovenskej republiky č. 655/2004 Z. z. o odmenách a náhradách advokátov za poskytovanie právnych služieb).

13 — Συναφώς, κρίνω απαραίτητο να εκφράσω αμφιβολίες όσον αφορά το πώς προκύπτει ο υποχρεωτικός χαρακτήρας των ανώτατων αμοιβών από το άρθρο 24 του νόμου 794/1942, το οποίο προβλέπει απλώς απαγόρευση παρέκκλισης από τις κατώτατες αμοιβές που καθορίζει ο πίνακας για δικαστικές υπηρεσίες σε αστικές υποθέσεις επί ποινή ακυρότητας κάθε αντίθετης συμφωνίας.

του ν.δ. 223/2006, δεν μπορούν να αποκτήσουν ανάλογο χαρακτήρα μετά την έκδοσή του.

39. Επίσης, αντιθέτως προς το άρθρο 2, παράγραφος 1, του ν.δ. 223/2006, ο όρος «υποχρεωτικός» δεν περιλαμβάνεται στην παράγραφο 2 της ίδιας διατάξεως σε σχέση με τις ανώτατες αμοιβές.

40. Λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας κατά την οποία το περιεχόμενο των εθνικών νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων πρέπει να εκτιμάται λαμβανομένης υπόψη της ερμηνείας τους από τα εθνικά δικαστήρια¹⁴, για να μπορέσει να ευδοκιμήσει η προσφυγή της Επιτροπής, θα πρέπει να αποδειχθεί ότι τα ιταλικά δικαστήρια θεωρούν ότι οι ανώτατες αμοιβές έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα.

41. Με την προσφυγή της, η Επιτροπή ισχυρίστηκε, χωρίς να αναφέρει συγκεκριμένα παραδείγματα, ότι από πάγια νομολογία του Corte suprema di cassazione προκύπτει ότι η απαγόρευση παρεκκλίσεως από τους πίνακες επαγγελματικών αμοιβών των δικηγόρων συνεπάγεται ακυρότητα τυχόν αντίθετης συμφωνίας των ενδιαφερομένων. Η Ιταλική Δημοκρατία αντέκρουσε ότι η προαναφερθείσα νομολογία αφορά αποκλειστικά τις ανώτατες αμοιβές.

42. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Επιτροπή παρέπεμψε στις αποφάσεις του Corte suprema di cassazione 12297/2001, 9514/96 και 19014/2007, χωρίς εντούτοις να προσκομίσει αντίγραφο των αποφάσεων αυτών. Υποστήριξε ότι, με αυτές, το Corte suprema di cassazione έκρινε ότι η λειτουργία των ανώτατων και των κατώτατων αμοιβών είναι να περιορίσουν τη συμβατική ανεξαρτησία. Η Ιταλική Δημοκρατία αντέκρουσε ότι οι αποφάσεις αυτές αφορούσαν εντελώς διαφορετικό κανονιστικό πλαίσιο.

43. Παρά το ότι οι προαναφερθείσες αποφάσεις δεν περιλήφθηκαν στη δικογραφία, μελέτησα τη μία από αυτές, και συγκεκριμένα την απόφαση 12297/2001, η οποία έχει δημοσιευθεί στο Διαδίκτυο, και κατέληξα στο συμπέρασμα ότι αφορά μόνον την εκκαθάριση δικαστικών εξόδων και όχι τη συμβατική ελευθερία καθορισμού αμοιβής στο πλαίσιο της σχέσεως μεταξύ πελάτη και δικηγόρου.

44. Κατόπιν των προεκτεθέντων, ανακεφαλαιώνω ως εξής.

45. Πρώτον, εναπόκειται στην Επιτροπή να αποδείξει την ύπαρξη υποχρέωσης των δικηγόρων να τηρούν ανώτατες αμοιβές και απαγορεύσεως να παρεκκλίνουν, βάσει συμβάσεως, από τις εν λόγω ανώτατες αμοιβές.

46. Η Επιτροπή απέδειξε την ύπαρξη ανώτατων ορίων όσον αφορά τις αμοιβές. Στην πραγματικότητα, η Ιταλική Δημοκρατία δεν αμφισβήτησε το σημείο αυτό. Εντούτοις, η

14 — Απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 2003, C-129/00, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή 2003, σ. I-14637, σκέψη 30).

Επιτροπή δεν μπόρεσε να αποδείξει ότι τα εν λόγω όρια είναι υποχρεωτικά υπό την έννοια ότι απαγορεύεται στους δικηγόρους να παρεκκλίνουν από αυτά βάσει συμβάσεως με τους πελάτες τους. Από την εξέταση της ιταλικής ρυθμίσεως που αφορά την αμοιβή των δικηγόρων δεν προέκυψε η ύπαρξη ανάλογης ρητής απαγορεύσεως παρεκκλίσεως από τις ανώτατες αμοιβές, ανάλογης με την απαγόρευση παρεκκλίσεως από τις κατώτατες αμοιβές, η οποία ίσχυε μέχρι την τροποποίηση που θεσπίστηκε με το ν.δ. 223/2006.

διαφορετικό ρυθμιστικό πλαίσιο από το επί-
δικο εν προκειμένω.

47. Δεύτερον, η Επιτροπή δεν απέδειξε ότι, παρά την ανυπαρξία ανάλογης ρητής απαγορεύσεως, τα εθνικά δικαστήρια ερμηνεύουν την επίδικη ρύθμιση υπό την έννοια ότι οι ανώτατες αμοιβές συνιστούν περιορισμό της συμβατικής ελευθερίας των δικηγόρων και των πελατών τους. Εξ όσων γνωρίζω, ο ισχυρισμός της Επιτροπής δεν τεκμηριώνεται από τις αποφάσεις του Corte suprema di cassazione τις οποίες μνημόνευσε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση¹⁵, χωρίς όμως να τις προσκομίσει στο Δικαστήριο. Εξάλλου, όπως ορθώς επισημαίνει η Ιταλική Δημοκρατία, οι εν λόγω αποφάσεις αφορούν

48. Από την ανακεφαλαίωση που προηγήθηκε προκύπτει ότι η αίτηση της Επιτροπής πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμη.

49. Όσον αφορά τα δικαστικά έξοδα, κατά το άρθρο 69, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας, ο ηττηθείς διάδικος καταδικάζεται στα δικαστικά έξοδα εφόσον υπάρχει σχετικό αίτημα του νικησαντος διαδίκου. Δεδομένου ότι η Ιταλική Δημοκρατία δεν υπέβαλε σχετικό αίτημα, έκαστος των διαδίκων φέρει τα δικαστικά του έξοδα.

15 — Υπενθυμίζω ότι, με την προσφυγή της, η Επιτροπή απλώς ισχυρίστηκε ότι, κατά πάγια νομολογία του Corte suprema di cassazione, «η απαγόρευση παρεκκλίσεως από τον πίνακα επαγγελματικών αμοιβών του δικηγόρου συνεπάγεται ακυρότητα τυχόν αντίθετης συμφωνίας μεταξύ των προσώπων που εξαρτούν οποιασδήποτε φύσεως συμφέρον από την παροχή», χωρίς εντούτοις να παραθέτει κάποιο συγκεκριμένο παράδειγμα.

50. Κατά το άρθρο 69, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, του ίδιου κανονισμού, το κράτος μέλος που παρεμβαίνει στη δίκη φέρει τα δικά του έξοδα. Κατά συνέπεια, η Δημοκρατία της Σλοβενίας φέρει τα δικά της έξοδα.

Πρόταση

51. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να αποφανθεί ως εξής:

- «1) Απορρίπτει την προσφυγή.

- 2) Η Ιταλική Δημοκρατία φέρει τα έξοδά της.

- 3) Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή φέρει τα έξοδά της.

- 4) Η Δημοκρατία της Σλοβενίας φέρει τα έξοδά της.»